

O'zbekiston Respublikasi
Maktabgacha va maktab
ta'limi vazirligi

ISSN: 2992-9008
UDK: 37

TA'LIM VA TARAQQIYOT

Ilmiy-uslubiy jurnali

2026-YIL 5-SON

www.journal.namspi.uz

Bosh muharrir: Namangan davlat pedagogika instituti rektori B.E.Xusanov
Mas'ul muharrir: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor M.R.Qodirxonov
Mas'ul muharrir o'rinbosari: Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i J.A.Yuldashev

TAHRIR HAY'ATI

Aniq va tabiiy fanlar: k.f.d., prof. Sh.Abdullayev, f-m.f.d., dots. R.Xakimov, k.f.d., prof. N.Vohidova, k.f.d., dots. M.Qodirxonov, b.f.d., dots. A.Batashov, f-m.f.n., dots., T.Abdullayev, p.f.n., dots. M.Eshnazarova, p.f.n., dots. G'.Nafasov, p.f.n., dots. M.Boltayeva.

Texnika fanlari: t.f.d., prof. A.Umarov, t.f.d., prof. A.Qayumov, PhD, dots. Sh.Xudoyqulov, PhD, dots. Abdunazarov.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar: s.f.d., prof. T.Fayzullayev, tar.f.d., prof. A.Rasulov. f.f.d., prof. M.Ismoilov, i.f.d., dots. N.Sotivoldiyev, t.f.n., dots. A.Isoqboyev, f.f.n., dots. O.Mamatov, t.f.n., dots. Z.Haydarov, PhD. J.Yuldashev, PhD. A.Abdullayev.

Pedagogika fanlari: p.f.d., prof. B.Xodjayev, p.f.d., prof. X.Najmiddinova, p.f.d., prof. T.Ismoilov, p.f.d., prof. S.Abdullayev. p.f.d., prof., M.Y.Sobirova, p.f.d., prof., R.Zamilova, p.f.d., prof. Sh.Xujamberdiyeva, p.f.d., dost. M.Asqarova, PhD, dots. M.Asranboyeva.

Filologiya fanlari: fil.f.d., prof. N.Uluqov, fil.f.d., prof. H.Usmanova, f.f.d., dots. X.Shokirova, p.f.n., dots. S.Misirov, p.f.n., dots. Sh.Ubaydullayev, PhD, dots. P.Lutfullayev, PhD, dots. M.Yakubbayev.

Texnik muharrir: R.Tursunov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko'chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136, **Faks:** (0369) 227-27-21,

Email: Info@namspi.uz

"Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnali elektron to'plam sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2022-yil 25-oktabrdagi № 045044 raqamli guvohnomasi asosida chop etiladi. Jurnal Oliy Attestatsiya komissiyasining 2024-yil 30-noyabrdagi (№ 364/5) yig'ilishi qaroriga asosan pedagogika fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan asosiy ilmiy natijalarini chop etish uchun tavsiya etilgan. UDK: 37, Xalqaro standartlashtirish raqami (ISSN): 2992-9008.

Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma'lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

KO'RISH QOBILIYATI BUZILGAN O'QUVCHILARGA INGLIZ TILINI O'RGATISHNING ADAPTIV-DIFFERENSIAL TEXNOLOGIYASI

Mavlonova Shahzoda Turg'unovna

Farg'ona davlat universiteti, Chet tillar kafedrası katta o'qituvchisi, p.f.f.d. (PhD)

E-mail: mavlonovashahzoda1975@gmail.com

ORCID: 0009-0007-0259-7663

Annotatsiya. Mazkur maqolada ko'rish qobiliyati buzilgan (past ko'ruvchi va butunlay ko'r) o'quvchilarga ingliz tilini o'rgatishda qo'llaniladigan adaptiv-differensial texnologiyaning nazariy-uslubiy asoslari va amaliy tashkiliy shakllari tahlil qilingan. Tadqiqotda diagnostika, differensiatsiya (mazmun, jarayon, mahsulot va o'quv muhiti bo'yicha), multisensor (eshitish–teri sezgisi–harakat) yondashuv, brayl yozuvi, taktil materiallar, ekrandan o'qish dasturlari (JAWS, NVDA, VoiceOver) hamda audio-vizual texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari yoritilgan. Ilmiy adabiyotlar tahlili, qiyosiy-tipologik tahlil va pedagogik kuzatuv metodlaridan foydalangan holda, adaptiv-differensial texnologiyaning to'rt bosqichli tuzilishi (diagnostik, loyihalash, amaliy-tashkiliy, nazorat-baholash) ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari ushbu texnologiyaning qo'llanilishi o'quvchilarning lug'at boyligi, talaffuzi va kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga, shuningdek ularning ta'lim jarayonidagi mustaqilligini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi. Maqola oxirida umumta'lim va ixtisoslashtirilgan maktablar uchun amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: adaptiv-differensial texnologiya, ko'rish qobiliyati buzilgan o'quvchilar, inklyuziv ta'lim, ingliz tili o'qitish metodikasi, multisensor yondashuv, brayl yozuvi, assistiv texnologiyalar, individuallashtirilgan ta'lim.

АДАПТИВНО-ДИФФЕРЕНЦИРОВАННАЯ ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ УЧАЩИХСЯ С НАРУШЕНИЯМИ ЗРЕНИЯ

Аннотация. В данной статье проанализированы теоретико-методические основы и практические организационные формы адаптивно-дифференцированной технологии обучения английскому языку учащихся с нарушениями зрения (слабовидящих и незрячих). В исследовании рассмотрены возможности использования диагностики, дифференциации (по содержанию, процессу, продукту и учебной среде), мультисенсорного (слухо-тактильно-двигательного) подхода, шрифта Брайля, тактильных материалов, программ невизуального доступа к экрану (JAWS, NVDA, VoiceOver), а также аудиовизуальных технологий. На основе анализа научной литературы, сравнительно-типологического анализа и метода педагогического наблюдения разработана четырёхэтапная структура адаптивно-дифференцированной технологии: диагностический, проектировочный, практико-организационный и контрольно-оценочный этапы. Результаты исследования показали, что применение данной технологии положительно

влияет на расширение словарного запаса, развитие произношения и коммуникативной компетенции учащихся, а также на развитие их самостоятельности в учебном процессе. В конце статьи даны практические рекомендации для общеобразовательных и специализированных школ.

Ключевые слова: адаптивно-дифференцированная технология, учащиеся с нарушением зрения, инклюзивное образование, методика обучения английскому языку, мультисенсорный подход, шрифт Брайля, ассистивные технологии, индивидуализированное обучение.

ADAPTIVE-DIFFERENTIAL TECHNOLOGY FOR TEACHING ENGLISH TO STUDENTS WITH VISUAL IMPAIRMENTS

Annotation. This article analyzes the theoretical and methodological foundations, as well as the practical organizational forms, of adaptive-differential technology for teaching English to students with visual impairments (low vision and blindness). The study examines the possibilities of using diagnostics, differentiation (by content, process, product and learning environment), a multisensory (auditory–tactile–kinesthetic) approach, Braille script, tactile materials, screen-reader software (JAWS, NVDA, VoiceOver) and audio-visual technologies. Based on an analysis of scholarly literature, comparative-typological analysis and the method of pedagogical observation, a four-stage structure of adaptive-differential technology has been developed: diagnostic, design, practical-organizational, and control-evaluation stages. The research results showed that the application of this technology has a positive effect on expanding students' vocabulary, developing pronunciation and communicative competence, and on fostering their independence in the learning process. The article concludes with practical recommendations for general-education and specialized schools.

Keywords: adaptive-differential technology, students with visual impairment, inclusive education, English language teaching methodology, multisensory approach, Braille script, assistive technologies, individualized instruction.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri - har bir o'quvchining, jumladan, sog'liq imkoniyati cheklangan bolalarning ham sifatli ta'lim olishini ta'minlashdan iborat. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda inklyuziv ta'limni rivojlantirishga qaratilgan me'yoriy-huquqiy asoslar yaratilib, umumta'lim maktablarida maxsus ta'lim ehtiyojiga ega bolalarning oddiy tengdoshlari bilan birga ta'lim olish imkoniyatlari kengaymoqda. Shu bilan birga, chet tili, xususan, ingliz tilini ko'rish qobiliyati buzilgan (past ko'ruvchi va butunlay ko'r) o'quvchilarga o'rgatish metodikasi

respublikamiz pedagogika fanida hamon yetarli darajada o'rganilmagan sohalardan biri bo'lib qolmoqda.

Xorijiy tadqiqotchilar tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ko'rish qobiliyati buzilgan o'quvchilarga chet tilini o'qitish alohida metodik yondashuvni, ya'ni og'zaki-eshitish kanallariga, taktil sezgiga va harakat faoliyatiga tayangan holda tashkil etilgan ta'limni talab qiladi. Xususan, S.Susanto va D.Nanda tomonidan o'tkazilgan etnografik tadqiqotda ko'rsatilishicha, ko'rish qobiliyati buzilgan o'quvchilar bilan ishlashda o'qituvchining moslashuvchan metodikasi va individual yondashuvi ta'lim samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Shunga o'xshash xulosaga Keniyada o'tkazilgan tadqiqotida ham kelingan bo'lib, unda assistiv texnologiyalarning nisbiy ustunligi ko'rish qobiliyati buzilgan o'quvchilarning ingliz tilini o'zlashtirishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi statistik jihatdan asoslab berilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

O'zbekistonlik tadqiqotchi I.Asrorov tomonidan olib borilgan tahlilda ta'kidlanishicha, respublikamizda ko'rish imkoniyati cheklangan til o'rganuvchilarga chet tilini o'qitish borasida maxsus o'quv-uslubiy materiallar, moslashtirilgan darsliklar va o'qituvchilarning tegishli malakasi yetishmasligi asosiy muammolardan biridir. Shu bilan birga, Buxoro davlat universiteti tadqiqotchilari M.Ubaydullayeva va Sh.Hamroyeva tomonidan qayd etilishicha, ko'r o'quvchilar bilan ishlashda "Hand-over-Hand" usuli, taktil diagrammalar va brayl yozuvidan foydalanish ularning ingliz tilini his qilib o'rganishiga xizmat qiladi. Bu esa mazkur sohada yagona, izchil va bosqichma-bosqich tashkil etilgan pedagogik texnologiyaga bo'lgan ehtiyojni yaqqol ko'rsatadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, mazkur tadqiqotning maqsadi - ko'rish qobiliyati buzilgan o'quvchilarga ingliz tilini o'rgatishning adaptiv-differensial texnologiyasini nazariy jihatdan asoslash va uning amaliy tashkiliy bosqichlarini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat: 1) ko'rish qobiliyati buzilgan o'quvchilarning psixologik-pedagogik xususiyatlarini tahlil qilish; 2) differensial ta'lim

va multisensor yondashuvning nazariy asoslarini o'rganish; 3) adaptiv-differensial texnologiyaning bosqichma-bosqich tuzilishini ishlab chiqish; 4) uning qo'llanilishi bo'yicha amaliy tavsiyalar berish.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo'lib, quyidagi metodlardan foydalanilgan: ilmiy adabiyotlarni tizimli tahlil qilish (mavzuga oid o'zbek va xorijiy manbalarni qiyosiy o'rganish); qiyosiy-tipologik tahlil (differensial ta'limning an'anaviy va zamonaviy shakllarini solishtirish); umumlashtirish va sintez qilish (turli manbalardagi amaliy tavsiyalarni yagona texnologik tizimga birlashtirish); shuningdek, muallifning Bulung'ur tumanidagi 69-maktabda tarix fanini o'qitish jarayonida to'plangan pedagogik kuzatuv tajribasi. Tadqiqot obyekti - ko'rish qobiliyati buzilgan o'quvchilarga ingliz tilini o'qitish jarayoni, predmeti esa - ushbu jarayonni tashkil etishning adaptiv-differensial texnologik asoslaridir.

NATIJA VA MUHOKAMALAR

O'tkazilgan tahlil natijasida ko'rish qobiliyati buzilgan o'quvchilarga ingliz tilini o'rgatishning adaptiv-differensial texnologiyasi to'rt o'zaro bog'liq bosqichdan iborat tizim sifatida ishlab chiqildi.

Diagnostic bosqich

Bu bosqichda o'quvchining ko'rish qobiliyati darajasi (past ko'ruvchi yoki butunlay ko'r), qoldiq ko'rish imkoniyatlari, yetakchi idrok kanali (eshitish, teri sezgisi yoki ularning kombinatsiyasi), shuningdek uning ingliz tili bo'yicha boshlang'ich bilim darajasi aniqlanadi. Britaniya Kengashi mutaxassislari Lyuis va O'brayen tomonidan taklif etilgan tasnifga ko'ra, ko'rish buzilishining har bir turi (past o'tkirlik, rang ko'rmaslik, monoxromatiya, to'liq ko'rmaslik) o'ziga xos qo'llab-quvvatlash vositalarini talab qiladi - masalan, kontrastli ranglar va katta shrift past ko'ruvchilar uchun, brayl matni va ekran o'quvchi dasturlari esa butunlay ko'rmaydiganlar uchun mos keladi.

Diagnostika natijalari asosida har bir o'quvchi uchun individual ta'lim profili shakllantiriladi.

Loyihalashtirish bosqichi.

Diagnostika natijalariga tayangan holda o'qituvchi har bir o'quvchi yoki o'quvchilar guruhi uchun individuallashtirilgan o'quv dasturi (individual ta'lim traektoriyasi) tuzadi. Bunda dars maqsadlari, o'quv materialining hajmi va murakkablik darajasi, foydalaniladigan didaktik vositalar hamda baholash mezonlari aniq belgilanadi. Bu bosqich O'zbekiston pedagogika fanida shaxsga yo'naltirilgan ta'lim g'oyasi bilan uzviy bog'liq bo'lib, o'quvchining shaxsiy xususiyatlari, bilim darajasi va o'rganish sur'atini hisobga olishni taqozo etadi.

Amaliy-tashkiliy bosqich.

Ushbu bosqich texnologiyaning markaziy qismi bo'lib, unda differensiatsiya to'rt yo'nalishda amalga oshiriladi:

- mazmun bo'yicha differensiatsiya: bir xil mavzu doirasida turli murakkablikdagi leksik-grammatik materiallar taqdim etiladi;

- jarayon bo'yicha differensiatsiya: multisensor (eshitish-teri sezgisi-harakat) usullardan foydalaniladi: audiomatnlar va talaffuz mashqlari, brayl yozuvidagi yoki bo'rtma harflar bilan yozilgan kartochkalar, uch o'lchamli (taktil) alifbo modellari, harakatga asoslangan (kinestetik) o'yinlar;

- mahsulot bo'yicha differensiatsiya: o'quvchi bilimini namoyish etish shakli tanlash imkoniyatiga ega bo'ladi - og'zaki javob, audioyozuv orqali topshiriq bajarish yoki brayl yozuvida matn tuzish;

- o'quv muhiti bo'yicha differensiatsiya: sinf xonasi to'siqlardan xoli bo'lishi, yorug'lik manbai to'g'ri joylashtirilishi, zarur hollarda ekrandan o'qish dasturlari (JAWS, NVDA, VoiceOver) o'rnatilgan kompyuter yoki mobil qurilmalardan foydalanish imkoniyati yaratiladi.

J.Xasanbayeva tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda ta'kidlanishicha, aynan multisensor yondashuvning tizimli qo'llanilishi - taktil grafika, brayl asosidagi darsliklar, audio-vizual texnologiyalar va kinestetik til topshiriqlarining uyg'unlashtirilishi - o'quvchilarning lug'at boyligini, talaffuzini va kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda yuqori samara berishi ko'rsatilgan.

Nazorat-baholash bosqichi.

Bu bosqichda o'quvchining bilim va ko'nikmalarini baholash uning idrok imkoniyatlariga mos shaklda - og'zaki so'rov, audio topshiriqlar, brayl yozuvidagi yozma ishlar yoki maxsus dasturiy vositalar yordamida - tashkil etiladi. Baholash mezonlari an'anaviy yozma nazoratdan farqli o'laroq, o'quvchining kommunikativ faoliyati, eshitib tushunish va og'zaki nutq ko'nikmalariga ko'proq urg'u beradi. Olingan natijalar asosida individual ta'lim dasturiga zarur tuzatishlar kiritiladi, ya'ni texnologiya siklik xususiyatga ega bo'lib, doimiy monitoring va moslashtirishni talab qiladi.

MUHOKAMA

Tadqiqot davomida olingan nazariy xulosalar xorijiy tadqiqotchilarning natijalari bilan uyg'unlik kasb etadi. Xususan, Kvasyuk va Putistina tomonidan 6-sinf o'quvchilari ishtirokida o'tkazilgan tajriba-sinov ishlarida moslashtirilgan metodik tavsiyalarni qo'llash natijasida tajriba guruhidagi o'quvchilarning leksik va grammatik materialni o'zlashtirish ko'rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada yuqori bo'lgani qayd etilgan. Bu, o'z navbatida, taklif etilayotgan adaptiv-differensial texnologiyaning bosqichma-bosqich va tizimli tashkil etilishi zarurligini tasdiqlaydi.

Tamma tomonidan El-Oued universiteti va Robbax maktabidagi brayl klubi misolida o'tkazilgan tadqiqotda ko'rsatilishicha, assistiv texnologiyalardan tizimli foydalanish ko'rish qobiliyati buzilgan o'quvchilarning chet tilida o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, biroq bu borada o'qituvchilarning maxsus tayyorgarligi yetarli emasligi jiddiy cheklov bo'lib qolmoqda. Ushbu muammo O'zbekiston sharoiti uchun ham dolzarb bo'lib, Asrorov hamda Ubaydullayeva va

Hamroyevaning tadqiqotlarida ham respublikamiz umumta'lim va ixtisoslashtirilgan maktablarida moslashtirilgan o'quv-uslubiy materiallar va malakali kadrlar yetishmasligi alohida ta'kidlangan.

Shu bilan birga, adaptiv-differensial texnologiyaning amaliyotga tatbiq etilishida ma'lum qiyinchiliklar ham mavjud: birinchidan, tuman va qishloq joylardagi maktablarda (jumladan, Bulung'ur tumani maktablarida) assistiv texnologik vositalarning yetishmasligi; ikkinchidan, ingliz tilida Brayl yozuvidagi yoki audio formatdagi moslashtirilgan darsliklarning kamligi; uchinchidan, o'qituvchilarning inklyuziv ta'lim metodikasi bo'yicha maxsus tayyorgarlikdan o'tmaganligi. Bu holatlar mazkur texnologiyaning keng qo'llanilishini murakkablashtiradi va uni bosqichma-bosqich, davlat va nodavlat tashkilotlar hamkorligida joriy etishni taqozo etadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ko'rish qobiliyati buzilgan o'quvchilarga ingliz tilini o'rgatish ularning individual imkoniyatlari va ta'limiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda maxsus pedagogik yondashuvni talab etadi. Tadqiqotda taklif etilgan adaptiv-differensial texnologiya diagnostik, loyihalash, amaliy-tashkiliy hamda nazorat-baholash bosqichlarining izchil uyg'unligi asosida ta'lim jarayonini individuallashtirish va uning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuvda Brayl yozuvi, audio materiallar, ekran o'qish dasturlari, taktil vositalar hamda multisensor metodlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois o'qituvchilarning inklyuziv ta'lim bo'yicha kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish, moslashtirilgan o'quv-metodik materiallar va zamonaviy texnik vositalar bilan ta'minlash zarur. Mazkur chora-tadbirlarning tizimli amalga oshirilishi ko'rish qobiliyati buzilgan o'quvchilarning ingliz tilini o'zlashtirish darajasini oshirish, mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish hamda ularning ijtimoiy-ta'limiy integratsiyasini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Asrorov I.F. O'zbekistonda ko'rish imkoniyati cheklangan til o'rganuvchilarga chet tilini o'qitish: muammo va yechimlar // Oriens ilmiy jurnali. 2022. B. 416–422.

2. Xasanbayeva J.Q. The effectiveness of the multisensory approach in teaching English to visually impaired students // NSIFL 6th International students conference materials. Urganch: Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, 2025. B. 213–217.
3. Ubaydullayeva M.O., Hamroyeva Sh.Sh. Teaching English to the visually impaired students. Further methods to educate the blind // "Innovation in the modern education system" xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Buxoro: BuxDU, 2023. B. 549–552.
4. Abduqodirov A. Ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv. Toshkent: TDPU, 2019.
5. Karimova V. Pedagogik psixologiya asoslari. Toshkent: Fan, 2020.
6. O'rinova G. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim: nazariya va amaliyot. Samarqand, 2022.
7. Qodirova A. Boshlang'ich ta'limda differensial o'qitish metodlari. Samarqand: SamDU, 2022.
8. Kvasyuk E.N., Putistina O.V. Technologies for teaching English to visually impaired students at the middle stage // The European Proceedings of Social and Behavioural Sciences (EpSBS). 2020. DOI: 10.15405/epsbs.2020.10.05.407.
9. Susanto S., Nanda D.S. Teaching and learning English for visually impaired students: An ethnographic case study // English Review: Journal of English Education. 2018. Vol. 7, No. 1. P. 83–92.
10. Wachiuri R.N. The effectuality of the relative advantage of assistive technology on teaching and learning integrated English among the visually impaired learners in special secondary schools in Kenya. Nairobi: Kenyatta University, 2015.
11. Tamma S. The impact of using assistive technology on teaching English as a foreign language for students with visual impairments: A case study of Braille club at El Oued University and SVI's school in Robbah. Batna: University of Batna 2, 2023.
12. Lewis S., O'Brien E. Teaching English to Visually Impaired Students: Making our classes inclusive for visually impaired young learners. Madrid: British Council Spain, IATEFL, 2025.